TRÆK AF DE SENERE ÅRS POLITISKE UDVIKLING I TYRKIET

ADOLPH RASTÉN

En byggeplads i Ankara er ikke anderledes end byggepladser i andre storbyer – om dagen. Men efter fyraften bliver den anderledes. På en byggeplads i en europæisk storby går byggearbejderne om aftenen hjem til kone og børn og middagsmad og hviler ud til næste dag. Og byggepladsen er øde og tom. I Ankara går byggearbejderne ikke hjem efter fyraften – ikke alle i hvert fald. Mange, undertiden de fleste, bliver på byggepladsen om natten. De spiser aftensmad på byggepladsen og sover der, for de har lang vej hjem. Deres hjem ligger i en landsby i Anatolien, fjernt fra hovedstaden. De er landarbejdere, eller hvad man kalder jordløse bønder. De tilhører den hundredtusind- eller milliontallige skare af anatoliske landarbejdere, som går på markarbejde hos Aga'en, den tyrkiske jordbesidder, når det er sæson, og som nu er begyndt at komme til storbyen, fordi der er bedre fortjenstmuligheder ved byggeriet eller måske på fabrikken. Men der er ikke råd til at leje et værelse, mens arbejdet på byggepladsen står på. Og det ligger heller ikke for den anatoliske landarbejders mentalitet at indlogere sig hos fremmede i storbyen. Han har sin kappe eller sit tæppe og finder sig på byggepladsen en bastmåtte, og er der ingen bastmåtte, så lægger han sig i sin kappe eller sit tæppe på jorden og sover, som andre sover i deres seng. Jorden er hans hytte. Den anatoliske landarbejder er så forbundet og så fortrolig med jorden, at han bruger den som hjem og soveplads. Byggearbejderen i Ankara er endnu ikke blevet byarbejder. Han er fra landet. Han har hjemme i landsbyen som hans fader og hans bedstefader og hele hans slægt. Han sover på jorden ved byggepladsen, når han har fundet arbejde i storstaden, og har han ikke fundet arbejde, så sover han om natten på jorden uden for arbejdsanvisningskontoret, mens han venter på, at der vil blive anvist ham et arbejde. Der er 3 1/2 million tyrkere, som venter på arbejde – i storbyerne, købstæderne og landsbyerne.

Det er for resten ikke ret meget, byggearbejderen i Ankara kan tjene. Landarbejderen, der kommer til storbyen for at prøve lykken, har ingen

uddannelse, og som ufaglært må han nøjes med en dagløn på en halv snes lira, hvilket svarer til 7–8 kroner. Men så er hans spisevaner jo også meget enkle. Hans daglige frokost består af brød og druer og vand. Til middag får han brød og druer og vand, engang imellem youghurt, men så skal han være meget sparsommelig, for youghurt er kun for dem, som har råd. Intet folk i verden spiser så meget brød som tyrkerne. Det gennemsnitlige brødforbrug i Tyrkiet er 200 kilo pro persona om året, det svarer efter vore begreber til to–tre franskbrød om dagen, men denne ensformige kost lives op af druen, der gør det ud for pålæg og vitaminer. 80 kilo om året er gennemsnitsforbruget af druer, det turde vist også være en slags verdensrekord.

Byggepladsen i Ankara kan fortælle forskellige andre træk om de sociale og økonomiske tilstande i Tyrkiet. Byggearbejderen i storstaden bygger ikke til sig selv eller sine standsfæller. Han bygger for de velhavende. Der er i disse år foregået et meget livligt boligbyggeri i Ankara og andre storbyer, men også et meget ensidigt byggeri. Bygherren, som går til banken for at blive finansieret, må regne med en udlånsrente på op til 20 pct., og skal pengene tjenes ind igen, må huslejen nødvendigvis ligge i topklassen. Men der er ikke topfolk nok til at befolke disse lejligheder, og man ser da, at tusinder af dyre boliger står tomme i Ankara, fordi mellemstanden ikke har råd til at bo i dem. Dette gør imidlertid ikke noget – for bygherren og banken – for der er på forhånd kalkuleret med, at tusinder af lejligheder vil stå tomme. Huslejen fra de beboede lejligheder er så stor, at den rigeligt kan dække investeringen i de tomme. Til gengæld er slumkvartererne overfyldte, og i det gamle Ankara – det oprindelige middelalderlige Angora, som Atatürk i 1923 gjorde til Tyrkiets nye hovedstad – er folk stuvet sammen i så tæt et mylder, at det ligefrem håndgribeligt illustrerer befolkningsstatistikken: en tyrkisk familie har en gennemsnitlig størrelse på 5,6 personer. Og landsbyerne står ikke tilbage for storstadens fattigkvarterer som statistisk illustrationsmateriale. I den tyrkiske landsby består husene af ler og jord, som er klinet op omkring ubrændte teglsten, og den vesteuropæiske besøgende vil fejlagtigt udpege en gede- eller fårestald og udbryde »Jamen, det er jo fantastisk!«, når det forklares ham, at det, han tror er gede- eller fårestald, i virkeligheden tjener som bolig for en familie på op til fjorten personer eller mere. For en familie i den tyrkiske landsby består jo ikke blot af mand og kone og børn – gennemsnitligt altså 5,6 personer – men også af bedstefader og bedstemoder og søn og sønnehustru og børnebørn og kanhænde andre slægtninge. Og det er da for resten endnu sådan i Tyrkiet, at ægteskab mellem de unge ordnes af forældrene. Jeg mødte i Ankara en ung mand på en snes år, der tjente som altmuligmand i en velhavende familie. Han skulle hjem til landsbyen for at blive gift med sin forlovede. Hvem var pigen? spurgte jeg. Hvor og hvordan havde

han truffet hende? Pigen var vist god nok, fik jeg at vide, men han kendte ikke ret meget til hende, for det var hans fader og moder, der gennem en mellemmand havde arrangeret giftermålet med pigens fader og moder, og når den unge mand nu blev gift, så ville pigen flytte hjem til hans forældre. Eftersom der ikke var arbejde i landsbyen, ville han selv efter brylluppet vende tilbage til Ankara for at tjene til livets ophold og forsørge konen hjemme i landsbyen, indtil han måske en dag fik råd til at hente hende ind til Ankara, men det var nu ikke sandsynligt lige med det samme – og det ville gå med dette unge ægtepar som med hundrede tusinder af andre unge tyrkiske ægtepar. Konen bliver boende hos ægtemandens forældre og overtager svigermoderens forpligtelser og opvarter svigerfaderen og den øvrige familie. Den unge ægtemand i storbyen eller købstaden kommer hjem til konen og forældrene engang imellem, og familien formerer sig. Når den gamle fader engang dør, flytter sønnen tilbage, og når hans børn bliver halvvoksne, ordner han og konen deres ægteskab, sådan som deres ægteskab er blevet ordnet af forældre og svigerforældre – i den anatoliske landsby fortsætter livet og traditionen som før, og landbefolkningen udgør 70 pct. af Tyrkiets befolkning. Anatolien er hovedlandet, og Anatolien er bondelandet, som det har været i århundreder.

Og brød og druer er hovedernæringen. Sundhedsministeren fortalte mig, at malaria, som har ødelagt så mange civilisationer i Lilleasien, nu er udryddet i Tyrkiet, men at i stedet tuberkulosen er landets sundhedsproblem nummer ét. Der er 750.000 tuberkulosetilfælde hvert år. Ikke så meget på grund af ernæringen som på grund af dårlige boligforhold, mangelfulde kommunikationer, lægemangel og den enorme befolkningstilvækst. Det hedder med en forsorent-ironisk karakteristik i Tyrkiet, at landets største produktion er børneproduktionen.

Dette land med 30 millioner indbyggere formerer sig med 3 pct. hvert år, og da 43 pct. af befolkningen er under 14 år, kan man regne ud, at Tyrkiet om tyve år vil have fordoblet sit befolkningstal, altså være vokset til 60 millioner. Hvordan løse de sociale og økonomiske og arbejdsmæssige problemer i et land, der vokser så abnormt hurtigt, i et land, hvor enhver form for børnebegrænsning er forbudt i henhold til koranen og loven! Først nu er man begyndt at angribe dette problem, og i den tyrkiske femårs-plan har man accepteret princippet om fødsels- og befolkningskontrol, men hvilken revolution vil dette ikke være blandt de anatoliske bønder, og for kirken. Nok er kirken og staten adskilt i Tyrkiet, men her som på mange andre områder er der endnu langt mellem forfatningens ordlyd og dens realiteter. Kirken er den store åndelige og indirekte også en vigtig politisk magt i den tyrkiske landsby. Halvdelen af den samlede tyrkiske befolkning kan ikke læse eller skrive; Imamen – landsbyens kirkelige og dermed åndelige fårehyrde – er den store høvding, og fra moskéen udstrå-

ler han sin myndighed over bønderne og landarbejderne og præger deres hverdagsliv – også på valgdagen, når der skal stemmes mellem regeringen og oppositionen.

Men var der ikke engang i Tyrkiet en mand, som hed Kemal Atatürk? Og gennemførte han ikke en revolution? Og var det ikke meningen med denne revolution at forvandle Tyrkiet fra et asiatisk til et europæisk samfund? At industrialisere og modernisere det? Var det ikke meningen at bryde kirkens og Aga'ernes, de store godsejeres magt! Jo, at Atatürk engang har levet, det ser man overalt i Tyrkiet, i hver eneste landsby, i hver eneste gade, på hvert eneste landsbytorv og på hver eneste plads i hver eneste storby. Det ser man på hvert eneste kontor, offentligt og privat, i hvert eneste hjem. Den store Atatürk, Tyrkiets fader, lever i statuer og på fotografier, og hans minde og hans vældige skabelsesværk tilbedes af alle. Atatürk tilbedes som en afgud. Han virkeliggjorde ungtyrkernes vage tilløb til en revolution imod sultan-herredømmet, han gjorde det i årene efter den første verdenskrig. Han udråbte og skabte den tyrkiske republik. Han udskilte kirken fra staten og afskaffede kalifatet, den muhammedanske verdens kirkelige overmyndighed – det svarer til, at man ville afskaffe pavestolen i den katolske verden. Han gjorde Ankara til hovedstad, han degraderede Konstantinopel, som havde været sultanernes århundredgamle politiske centrum, og gav den navnet Istanbul. Han var Tyrkiets store og uforglemmelige leder fra 1923 til 1938 og søgte at omforme et middelaldersamfund til et vestligt samfund. Hans reformer var i sandhed revolutionære. Han gjorde kvinden ligestillet med manden, han afskaffede sløret og fez'en og indførte den europæiske klædedragt og den europæiske hat. Ombytningen af fez'en med hatten var en kulturrevolution. Han afskaffede det arabiske alfabet og indførte det latinske. Han gjorde søndag til den ugentlige hviledag i stedet for fredagen, som ellers overalt er muhamedanernes helligdag. Han indførte parlamentarismen og skabte to-partisystemet, og toparti-systemet var for den tids tyrkere en virkelig politisk revolution.

Hvad han udrettede i perioden mellem 1923 og 1938 gjorde ham værdig til betegnelsen Tyrkiets Cromwell. Og det er fuldt ud begribeligt, at han trods – eller rettere med alle sine menneskelige skavanker tilbedes som en afgud.

Men han døde for tidligt. Og han nåede ikke at skabe den revolution, som skulle efterfølge de nationale og kulturelle revolutioner. Tyrkiet fik ikke sin sociale og økonomiske revolution. Det fik ikke en landreform, som gør bønderne økonomisk uafhængige.

Aga'en er stadig den økonomiske magtindehaver. Bønderne er ikke mere livegne, men deres hus og jord og store dele af deres afgrøde ejes af Aga'en, Aga'en kan eje ti og tyve og halvtreds landsbyer.

Tyrkiet fik heller ikke den sociale og økonomiske revolution, som frigjorde arbejderne. Først efter den anden verdenskrig er en industrialisering kommet i gang. Og først efter Tyrkiets anden revolution – officerernes og hærens revolution i maj 1960 – har arbejderne fået grundlovsmæssig ret til at organisere sig i fagforeninger. Maj-revolutionen har forsøgt at videreudvikle en række af de reformer, som Atatürk ikke nåede at gennemføre – eller ikke kunne gennemføre, fordi modstanden fra godsejervældet og pengevældet og kirkevældet og bureaukratismens vælde var for stor. Trods Atatürks revolution og maj-revolutionen i 1960, trods en begyndende industrialisering og en forfatningsreform, trods positive bestræbelser på at praktisere vestlige demokratiske former er Tyrkiet endnu kun ved begyndelsen til en social reform. Rammen er til stede og hos mange også viljen. En moderne og fremskridtsvenlig opinion er til stede i presse og blandt intellektuelle, og for første gang i Tyrkiets historie er en organiseret faglig arbejderbevægelse til stede. Men modstanden er også til stede. Autoritære kræfter opererer, som forsøger at bekæmpe udformningen af Atatürks og maj-revolutionens erklærede hensigter og mål. Og i visse arbejder- og politiske venstrekredse mærkes en begyndende utålmodighed. En utålmodighed over, at dette land, som fra naturen er så rigt, stadig er så fattigt, og over at rigdommen er fordelt på så få og fattigdommen fordelt på så mange. En utålmodighed over, at revolutionen af 1923 blev standset i sin fulde virkeliggørelse af mægtige kræfter, og over at revolutionen af 27. maj 1960 også søges standset af mægtige kræfter. En utålmodighed, som venter på og kræver revolutionens fortsættelse og fuldførelse.

Som et udslag af denne utålmodighed kom det for nylig til voldsomme uroligheder i forbindelse med en strejke blandt minearbejderne ved kulminerne i Zonguldak – i den nordlige del af Tyrkiet op mod Sortehavet. Støttet af fagforbundet gik arbejderne i strejke for at gennemføre en lønforbedring. Mineselskabet opfyldte nogle af deres krav. Fagforbundet afblæste strejken og beordrede minearbejderne tilbage til arbejdet. Men en del af dem nægtede at bøje sig for lønafgørelsen og fortsatte strejken. Der opstod skænderier blandt arbejderne indbyrdes. Skænderierne udviklede sig til slagsmål, mændene i byen delte sig i to lejre, politiet prøvede at gribe ind, men det tyrkiske temperament var kommet i kog, og nu blev hæren tilkaldt. En bataljon soldater rykkede frem og åbnede ild mod arbejderne, to blev dræbt, roen blev genoprettet, arbejdet blev genoptaget. Og et rygte ilede gennem hovedstaden Ankara og fortalte, at den tyrkiske hær stod i alarmberedskab rundt om i landet.

Denne tildragelse ved kulminerne i Zonguldak illustrerer mindst tre vigtige samfundspolitiske træk i Tyrkiet 1965. Den illustrerer de tyrkiske arbejderes splittelse – de tyrkiske fagforeningers svaghed – og den tyrkiske hærs rolle som vogter af ro og orden. Minearbejdere forsøgte at gennem-

føre en strejke, der officielt var afblæst og dermed ulovlig. Fagforbundet havde ikke kontrol over situationen, og politiet, som burde have haft den under kontrol, måtte tilkalde hæren. Og næsten alle fandt dette i sin orden. Hæren betragtes som rygraden i det tyrkiske samfund. Hæren beskytter landet mod ydre og indre farer. Næst efter Tyrkiets landsfader Atatürk, som døde for 27 år siden og tilbedes som en afgud, er hæren nationens helligdom. Ethvert parti, enhver politiker, enhver forening og enhver organisation – også fagforeningerne – starter enhver udtalelse eller erklæring med en bekendelse til Atatürk, forfatningen og hæren. I denne rækkefølge, men med tydelig betoning af hæren som altings oprindelse og midtpunkt.

Denne betragtning hos tyrkerne er også historisk og politisk både naturlig og rigtig. Kemal Atatürk begyndte sin store statsmandskarriere som officer i sultandømmets kejserlige hær. Han gennemførte sin revolution som hærfører, han vandt Tyrkiets uafhængighed med militære midler. Bagefter aflagde han uniformen og udskilte hæren fra det politiske liv, sådan som han havde udskilt kirken fra staten. For han ville opbygge et vestligt samfund, og han gik så vidt som at fratage officererne deres stemmeret. Men derved gjorde han også hæren til noget sakrosankt. Hæren skulle stå over partierne og dog samtidig være ikke kun en national helligdom, men også et demokratisk forbillede. Den skulle fra sin upolitiske ophøjethed våge over, at partierne gjorde deres politiske pligt.

Atatürk forsøgte selv at skabe et oppositionsparti for at vænne tyrkerne til et vestligt flerpartisystem, men forsøget mislykkedes, parlamentsmedlemmerne i Ankara var endnu ikke modne hertil. Og da Atatürk døde i 1938 og hans nærmeste medarbejder Ismet Inönü kom til magten, var tiden ikke gunstig for reformer. Under den anden verdenskrig opstod en stærk nationalistisk bevægelse, den såkaldte panturanisme, som var stærkt påvirket af Hitler-Tyskland og drømte om et nyt tyrkisk imperium i Lilleasien. Tyrkiets aktier var ikke de bedste i den allierede verden. Nationalistbevægelsen eksisterer endnu, men den har fået en modbevægelse. For efter krigen kom en venstre-reaktion, som vendte sig i næsten lige grad mod nationalisterne og Inönü's folkeparti og hans étparti-system. Og endelig tillodes i januar 1946 et regulært oppositionsparti, det såkaldte demokratiske parti. Inönü havde brug for en sikkerhedsventil. Senere kom andre partier til, men først i 1950 kom det til frie valg. Og valgene gav demokraterne en overvældende sejr. – Efter 27 års uafbrudt regeringstid måtte folkepartiet, Inönüs parti, give magten fra sig. Den nye stærke mand var demokraternes fører Adnan Menderes. Bønder, arbejdere og middelstand kastede sig med begejstring i demokraternes arme, og Menderes syntes virkelig at skulle indføre en ny demokratisk æra. Materielt var det en opgangsperiode, mange samfundslag fik bedre kår. Men så fulgte inflationen og økonomisk tilbagegang og utilfredshed, og i Menderes' hænder forvandledes styret til et autoritært og

næsten diktatorisk regime. Oppositionen blev undertrykt, pressen kom under censur, universiteterne og domstolene under kontrol, politiske og intellektuelle modstandere blev idømt fængselsstraffe eller deportation. Midt under et NATO-møde i Ankara demonstrerede studenterne imod Menderes-regimet, og det blev klart for omverdenen, at Tyrkiet, der skulle udgøre den sydlige flanke i demokratiets forsvar, selv var havnet i diktaturets lejr.

Redningen kom i maj 1960 fra hæren, som alt for længe havde støttet Menderes, men nu fandt tiden inde til revolution. 27. maj 1960 er skæringsdatoen for overgangen til den mere demokratiske udvikling, som i fem år har præget Tyrkiet. Opgøret med det demokratiske parti, altså diktaturpartiet, blev voldsomt. Partiet blev forbudt, to af dets ledende mænd, præsident Bayar og Menderes selv blev hængt, hundreder idømt fængselsstraf og en ny forfatning indført. Det er den, Tyrkiet bygger på i dag – den og hæren som forfatningens garant. Hæren har genvundet sin anseelse, og præsident Gürsel, der som general og hærchef ledede maj-revolutionen, sidder i sit præsidentpalæ ved kontrolbordet og styrer det politiske maskineri. Formelt står hæren uden for og over partierne, og dette er en politisk trosbekendelse hos alle, også hos officererne selv, men ingen kan benægte, at hæren i virkeligheden er statsmagt nummer ét.

Derfor får hæren også æren af de mange nye demokratiske reformer, som er indført og bebudet siden 27. maj 1960: pressefrihed, faglig og politisk bevægelsesfrihed for arbejderne, dommerstandens uafhængiggørelse, oprettelse af en forfatningsdomstol, skabelse af en økonomisk planlægningskommission, løftet om store landreformer og en lang række andre forjættende forandringer. Men trods alle fremskridt er det endnu for tidligt at tale om en virkelig politisk stabilisering. Siden maj-revolutionen har Inönü's folkeparti nok regeret igen, men det overraskende var, at partiet ved valgene efter revolutionen ikke kunne genvinde sin tidligere styrke. Thi nok var Menderes' demokratiske parti blevet forbudt, men dets vælgere var der stadig, og de flokkedes nu om det nye retfærdighedens parti, der opstod af Menderes-partiets illegale rester. Mod dette kunne hæren ikke gribe ind uden at overskride den formelle grænse for ikke-indblanding. Der skete det for revolutionsideen forsmædelige, at retfærdighedens parti, Menderes' efterfølgerparti, blev det største. Men så meget kunne hæren blande sig i situationen, at partiet ikke fik mulighed for at danne regering. Inönü har derfor med hærens støtte været statsminister i tre regeringer, bestående af en koalition mellem Inönü's af hæren protegerede folkeparti og et par mindre partier, mens det mistænkelige retfærdighedens parti blev holdt udenfor.

Selvsagt kunne denne kunstige situation ikke opretholdes i det lange løb. Og i begyndelsen af 1965 nedlagde Inönü embedet som statsminister,

formelt på et nederlag om nogle poster i finanslovforslaget, reelt fordi koalitionspartierne vejrede bedre tider i et samarbejde med retfærdighedens parti. Men først og fremmest fordi hæren åbenbart ønskede at demonstrere et regeringsskifte som bevis for demokratisk praksis.

Man kunne ikke længere holde det store oppositionsparti, parlamentets største parti, udenfor. Man turde ikke udfordre folkestemningen ved at sætte det parti i karantæne, som utvivlsomt råder over et flertal på landet og sandsynligvis også i byerne.

Og det er da kommet til et regeringsskifte med retfærdighedens parti som det bærende og tre mindre partier som støtte – dog med en politiker fra et af de små støttepartier som statsminister, hvilket fra hærens side var en betingelse og fra retfærdighedspartiets side en formildende gestus over for hæren. – Mændene ved hærens kontrolbord stoler endnu ikke rigtigt på retfærdighedens parti – sådan kaldet, fordi det blandt andet har krævet amnesti – retfærdighed – for Menderes-partiets straffede politikere. Styrkeprøven mellem retfærdighedens parti og Inönü's folkeparti kommer ved parlamentsvalget i oktober. Hærens dilemma kan da blive dette, om det i tilfælde af valgsejr for retfærdighedspartiet må dreje på knapperne ved kontrolbordet for at skabe en situation, som ikke støder Inönü-partiet ud i mørket. Mange spørger, om der ikke bag kulisserne lægges op til en regeringskoalition mellem retfærdighedspartiet og Inönü's folkeparti. I så fald er det forbi med de små partier.

Menderes benyttede sig systematisk af kirkens magt til at skaffe sig støtte fra landbefolkningen, og retfærdighedspartiet står ikke meget tilbage for Menderes-partiet i denne henseende. Men det mærkelige er, at man også i arbejderkredse og hos fagforeningerne møder en udstrakt sympati for det nye parti. Bønderne og arbejderne har i god erindring, at Menderes på mange områder skaffede dem bedre materielle kår, og sympatien overføres på efterfølgeren. Der er atten partier i Tyrkiet, men hovedkampen står mellem de to storpartier, og i denne situation har landets to eneste partier af socialistisk eller socialdemokratisk farve betydelige vanskeligheder ved at gøre sig gældende. – Det tyrkiske arbejderparti er en nydannelse i landets politiske liv. Det kom først til verden efter maj-revolutionen – i 1961 – og man finder en lang række intellektuelle blandt dets tilhængere og medlemmer. Nogle af Tyrkiets mest kendte forfattere er dets mest aktive foregangsmænd – men hvor står arbejderbevægelsen, som efter vore begreber skulle gå i spidsen for et arbejderparti? Den stiller sig tøvende og afventende og vil ikke bekende kulør, i hvert fald ikke endnu. Hvilket blandt andet hænger sammen med, at kommunistpartiet er forbudt, og at venstreorienterede politiske bevægelser behæftes med mistanken om at stå i ledtog med kommunismen og Sovjetunionen. Det er af frygt for denne fremherskende og af storpartierne veludnyttede indstilling, at Tyr-

kiets svage faglige arbejderbevægelse holder sig tilbage fra politisk associering med arbejderpartiet. Vi ønsker at holde alle arbejderne væk fra partierne, sagde en ledende fagforeningsmand til mig. Vi bliver i øjeblikket ombejlet af de to borgerlige storpartier, som ønsker vore stemmer, men vi holder vore stemmer i reserve, indtil vi ser, hvilket parti vi kan anbefale vore medlemmer at stemme på. Som situationen er i øjeblikket, tilføjede han, er der næppe tvivl om, at 60–70 pct. af arbejderne vil stemme på retfærdighedens parti. Men, sagde fagforeningslederen også, begge storpartier må begynde at skynde sig med gennemførelsen af de sociale og økonomiske reformer, for der er utålmodighed hos mange arbejdere, og denne utålmodighed kan før eller senere give sig udslag på forskellig måde.

Utålmodigheden er dog altså ikke stor nok til, at fagforeningslederen vil give hverken arbejderpartiet eller det ligeledes nystiftede socialdemokratiske parti nogen politisk chance. Arbejdernes klassebevidsthed er endnu for underudviklet. – Dette er da heller ikke så mærkeligt i betragtning af industriens meget beskedne plads i samfundsøkonomien. Det er staten, som er gået i spidsen ved industrialiseringen, og man prøver at praktisere en blandet offentlig-privat økonomi, men industrien er meget tyndt fordelt over landet, og antallet af industriarbejdere er endnu kun 1.250.000 – i et land med 30 millioner indbyggere. Nok er den faglige landsorganisation vokset betydeligt efter maj-revolutionen, men det samlede medlemstal – industriarbejdere, tjenestemænd, handels- og kontormedhjælpere, landarbejdere ved statsfarmene og andre brancher – er til dato endnu i underkanten af en halv million. – Og på landet har det hidtil været praktisk talt umuligt at skabe »klassebevidsthed« hos småbønderne og landarbejderne. Man kan i Tyrkiet flytte jorden, men ikke bønderne. – Her er vel forklaringen på, at så mange intellektuelle har »opdaget« den tyrkiske landsby og prøver at vække den til social bevidsthed. Det er vel også forklaringen på, at det inden for hæren er unge officerer, som kender landet, der er de mest energiske i kravet om fremskyndelse af den sociale omvæltning. Men her befinder hærens ledelse sig i et andet dilemma. Den sidder ved kontrolbordet og passer på forfatningen og det politiske demokrati. Den må også kontrollere sine egne, de krævende og utålmodige socialbevidste kadetter og juniorofficerer – de nye ungtyrkere.

Amerikanerne har i den senere tid kunnet gøre den samme triste iagttagelse i Tyrkiet som andre steder inden for den vestlige alliance- og vennekreds. De er ikke så vellidte som før. Den vestlige verdens stærkeste magt er den mindst populære. I den tyrkiske presse og blandt politikerne i Ankara er De forenede Stater genstand for voksende kritik, og de 14.000 amerikanske officers- og soldaterfamilier, som er stationeret i Tyrkiet, får at mærke, at man ikke omfatter dem med samme venskab og respekt som før. Der er blandt tyrkerne foregået en politisk sindelagsændring over for den

store vestlige forbundsfælle. Og samtidig med denne påfaldende afkøling af holdningen til De forenede Stater er der sket en tilnærmelse til Moskva eller vel rigtigere udtrykt en udglatning af Tyrkiets forhold til Sovjetunionen. Den revision, som på forskellig måde præger tænkningen i Atlant- og Middelhavslandenes udenrigspolitik, har også nået Tyrkiet.

Dette kom ganske klart til udtryk, da statsminister Ürgüplü i sin regeringserklæring for nylig betonede, at den nye tyrkiske regering lægger vægt på at føre »en mere personlig«, en mere individuel udenrigspolitik. Den hidtidige blokpolitik, sagde statsministeren, er ikke nogen positiv politik og bidrager ikke til verdensfreden. Tyrkiet – fremgik det af statsministerens regeringserklæring – forbeholder sig en mere nuanceret og »selvstændig« vurdering af de storpolitiske problemer og tror på denne måde at kunne arbejde bedre for afspændingen end ved slavisk at følge blokpolitikkens ideologiske retningslinjer.

Det er hverken præsident Johnsons stormagts-politik eller præsident de Gaulle's Europa-linje, som er årsag til den nye bølge i Tyrkiets øst-vest-politik, selv om disse to faktorer nok spiller en vis rolle i tyrkiske politikeres overvejelser. Baggrunden for omsvinget er frem for alt Cypern-konflikten og tyrkernes dybe bitterhed over USA's politik i denne strid, en bitterhed, som også og følgelig vender sig imod England og NATO. Tyrkerne føler sig ladt i stikken, ja næsten forrådt af amerikanerne i deres strid med Grækenland over Cypern. Man kan vist roligt sige, at Tyrkiet er et af de sidste lande, som ville vende sig åbent imod De forenede Stater og bryde ud af den vestlige militær-alliance. Dertil skylder det sikkerhedsmæssigt Amerika for meget efter den anden verdenskrig. Men tyrkerne mener, at de også selv økonomisk og militært har bidraget overordentlig meget til alliancens opretholdelse i deres verdenshjørne, og at de har kunnet gøre krav på større forståelse for Tyrkiets nationalpolitiske situation i Cypern-konflikten fra amerikanernes side. Nu da det har vist sig, at Washington ikke indfriede disse tyrkiske forventninger, finder man i Ankara tidspunktet inde til en omvurdering af landets interessepolitik og af dets sikkerhedsmæssige placering over for Sovjetunionen, det store naboland mod nord.

Vi har i historiens løb ført 488 store og mindre krige med russerne, sagde en tyrkisk politiker til mig. (Der har han nok medregnet alle de mindste grænseskærmydsler, lige til lokale bønders strid over får og geders græsningsret). Vi er det land i Europa, der til det yderste vil bekæmpe kommunismen, sagde politikeren. Men vi ser i dag, at både amerikanerne og de fleste andre NATO-lande er i færd med at føre deres egen afspændings- og tilnærmelsespolitik over for Sovjetunionen, og vi synes, at vi har ret og pligt til i vore egne nationale interesser at finde frem til en bedre forståelse med Moskva.

Det var skaberen af den nye tyrkiske stat, Kemal Atatürk, som midt

under revolutionen i 20'erne indledte den første tyrkiske forståelses-politik over for Rusland i dette århundrede – efter alle de 488 krige og den første verdenskrig, som jo havde bragt Tyrkiet på Tysklands side imod den russiske stormagt. Sovjetunionen var det første land, som anerkendte Atatürks republik. Det skete allerede den 16. marts 1921 i Moskva-traktaten, to og et halvt år før den officielle proklamering af republikken Tyrkiet. I 1925 fulgte undertegnelsen af en tyrkisk-russisk ikke-angrebspagt, og elleve år senere kom det under Folkeforbundets auspicier til Montreux-konventionen, som regulerede den gamle strid om Dardanellerne. Denne konvention gav Tyrkiet uindskrænket suverænitet over det strategisk vigtige farvand mellem Sortehavet og Middelhavet og medførte, at tyrkerne kunne lukke strædet for fremmede magters krigsskibe i krigstid og selv bestemme, hvornår en krigsfare truede. De negative følger af Montreux-konventionen fremgik tydeligt under den forandrede konstellation mellem Rusland og vestmagterne i den anden verdenskrig, og det var kravet om en forandring af konventionen og Stalins fordringer på tre tyrkiske naboprovinser, som i 1945 resulterede i den storpolitiske krise mellem Tyrkiet og Sovjetunionen. Ved disse fordringer, ved russernes ophævelse af den tyrkisk-russiske ikke-angrebspagt og som følge af borgerkrigen i Grækenland fremkaldte Stalin den situation, der igen – to år senere – medførte, at De forenede Stater trådte frem på skuepladsen i det østlige Middelhav. I 1947 proklamerede præsident Harry Truman den doktrin, ved hvilken USA forpligtede sig til at forsvare Tyrkiet og Grækenland mod den sovjetiske ekspansion, og herfra gik de to middelhavs-landes vej ind i Atlantpagten og den kolde krig. Siden da har Truman-doktrinen og NATO-alliancen været Tyrkiets udenrigspolitiske grundlov. Og til grundloven kom også en tillægslov ved Tyrkiets indtræde i Cento-pagten, den såkaldte Bagdad-pagt mellem Tyrkiet, Iran, Irak, Pakistan og England, en alliance, der dog senere ved Iraks udtræden og andre begivenheder har mistet meget af sin betydning.

Tyrkiet er det NATO-land, som mest punktligt – dog med enorm amerikansk kapital- og våbenhjælp – har opfyldt sine militære forpligtelser. Det var også det land, som mest punktligt stillede troppekontingenter til rådighed for amerikanerne under Koreakrigen. Men ti år senere fulgte Cuba-krisen, og næsten samtidig blev Cypern-krisen akut, og begge disse hændelser blev udgangspunkt for den udenrigspolitiske omvurdering i Ankara. Straks efter Cuba-krisens afvikling begyndte amerikanerne at demontere en del af deres mellemdistanceraketter ved den tyrkisk-russiske grænse. Dette var nu ikke, hvad tyrkerne troede, en del af aftalen mellem præsident Kennedy og Krustjov, ingen egentlig amerikansk indrømmelse til Sovjetunionen, men en rent praktisk militær foranstaltning: forældede raketter med flydende brændstof blev erstattet af polaris-raketter på amerikanske u-både i Middelhavet og af langdistance-raketter på det amerikanske fast-

land i USA, altså i virkeligheden en forstærkning af det amerikanske raketvåben. Det fik imidlertid den psykologiske virkning blandt tyrkerne, at de troede, at amerikanerne havde nedskrevet Tyrkiets militære betydning og vigtigheden af Tyrkiets rolle som forbundsfælle i Atlantpagten. Og da denne psykologiske reaktion tidsmæssigt indtraf i tilslutning til Amerikas reaktioner i Cypern-konflikten, fik tilliden til USA's politik et grundskud. Tyrkerne følte sig svigtet, da Washington og London tilsyneladende viste sig mere opladte for Grækenlands Cypern-politik, som jo har krævet Cypern indkorporeret i den græske stat. I sommeren 1964 blev situationen i den østlige del af Middelhavet så spændt, at Tyrkiet truede med at invadere Cypern for at forsvare sine tyrkisk-cypriotiske landsmænd. Nu var det igen i første række amerikanerne, som greb ind og, ifølge opfattelsen i Ankara, tvang tyrkerne til at afstå fra deres ret til at tage militære midler i brug over for den græske hær på Cypern. Det var i de sommermåneder i 1964, da en krig mellem Tyrkiet og Grækenland var overhængende nær, og da NATO-pagtens mægtigste kræfter forhindrede krigen i Middelhavet. Ingen har afkræftet oplysningerne om, at Washington truede Ankara med at lade sine NATO-forpligtelser falde, dersom Tyrkiet insisterede på at gå i land på Cypern. Skulle en tyrkisk invasion på Cypern få til følge, at Sovjetunionen gik til angreb på Tyrkiet, så ville dette ikke medføre nogen forpligtelse for USA og NATO til at komme tyrkerne til hjælp. Det er let at forestille sig en sådan erklærings virkning i Ankara, selv om den fra amerikansk side har været indpakket i diplomatiske vendinger. Den tyrkiske forbitrelse var så meget større, som amerikanerne jo ikke på tilsvarende energiske måde har forhindret, at tusinder af soldater fra Grækenland er blevet stationeret på Cypern som en del af præsident Makarios' stridsmagt.

Det er da denne isolering over for Grækenland og de allierede i NATO – og først og fremmest det store Amerika – som har udløst den seneste tids markante revision i Tyrkiets udenrigspolitik. Overladt til sig selv og chokeret over eventuelt at måtte stå alene og uden vestlig hjælp over for Sovjetunionen foretog tyrkerne et omsving af den karakter, som på klassisk måde har dannet skole i alliancers og koalitioners historie. Tyrkiet vendte sig til den magt, over for hvilken det i givet fald ville komme til at stå alene, og Sovjetunionen tøvede ikke, da tyrkerne bankede på døren i Moskva. En sovjetisk parlamentsdelegation under ledelse af en af det nye styres ledende mænd, Podgorny, aflagde besøg i Ankara ved årsskiftet 1965, og udenrigsminister Gromyko fremsatte en udtalelse, som støtter den tyrkiske regerings forslag om en nyordning af Cyperns forhold. Over for det græske krav om Cyperns indkorporering i Grækenland forlanger tyrkerne en omdannelse af Cypern til en statsføderation bestående af en tyrkisk og en græsk føderation med lokalt selvstyre under en centralregering i Nicosia. Det er for dette standpunkt, tyrkerne også søger forståelse og venskab hos andre lande i

Mellemøsten og på Balkan. Og det har åbenbart ikke forstyrret tilnærmelsen mellem Tyrkiet og Sovjetunionen, at Moskva har fortsat våbenleverancerne til Makarios' græsk-cypriotiske hær og via Ægypten har sendt raketramper til luftskyts til Cypern. Gromykos besøg i Ankara i midten af maj var en betoning af den tyrkisk-russiske tilnærmelse. Gromyko gentog ved denne lejlighed sin forståelse for Ankara-regeringens forslag om en Cypernløsning, og til yderligere fremme af de tyrkisk-sovjetiske forbindelser bebudede han også muligheden af russisk udviklingshjælp til tyrkiske industri- og moderniseringsprojekter. Fra både sovjetisk og tyrkisk side fremhævedes ønsket om stabilisere naboforholdet mellem de to lande og bringe det i overensstemmelse med den samarbejdets ånd, som rådede i Lenins og Atatürks tid.

Regeringsskiftet i Ankara må til dels vurderes på baggrund af den nye bølge i Tyrkiets øst-vest-politik. Udenrigsminister Ishik har i en årrække været tyrkiets ambassadør i Sovjetunionen og står for en udpræget »individualistisk politik« i forholdet til de to magtblokke. Efter Ishiks opfattelse må Tyrkiet mere energisk end før fastholde og forsvare en politisk uafhængighed over for både øst og vest. Tyrkiets samarbejde med den vestlige gruppe kan ikke forpligte landet til ikke at søge tilnærmelse til den østlige. Og skulle det komme dertil, at der opstår for store differencer i samarbejdet mellem Tyrkiet og vestmagterne, så kan Ankara ikke være forpligtet til at føre en politik, som går imod landets egne interesser.

Men både i den tyrkiske presse og i udtalelser af politikere fra begge de store og flere af de små partier siger man ganske åbent, at Cypernkrisen er prøvestenen på, om Tyrkiet bør forblive i NATO eller udtræde af forsvarsalliancen, og også i officielle interviews og erklæringer har dette argument været anvendt som en mere eller mindre indirekte trussel. Det er et udtryk for afstandtagen – og en gestus over for Moskva – at Tyrkiet har annulleret sin medvirken i planen om den multilaterale Nato-atomstyrke og tilbagekaldt sit mandskab fra det multilaterale forsøgsskib Claude Ricketts.

Det er også mere end en politisk demonstration, at Tyrkiet har afvist FN-mægleren Galo Plazas forslag om en Cypern-løsning på basis af forhandlinger mellem Cyperns egne tyrkere og grækere. Ankara vil ikke give slip på sin ret til at være direkte med ved en forhandlings-opgørelse om Cypern. Ankara betragter Cypern-problemet som en integrerende del af selve det politiske og statsretlige forhold mellem Tyrkiet og Grækenland, og dette forhold er baseret på Lausanne-freden af 1923, fredstraktaten mellem Athen og Ankara efter den første verdenskrig. Hvilket igen vil sige, at dersom Cypern-konflikten skulle resultere i en ny dramatisk situation, så åbnes muligvis også en helt ny og dramatisk statskonflikt mellem Grækenland og Tyrkiet, de to tidligere fjendelande, hvem kun NATO i somme-

ren 1964 forhindrede i at komme i krig med hinanden. Lausanne-traktaten er et spørgsmål om de græsk-tyrkiske grænser i Europa. Den er et spørgsmål om de græske og tyrkiske minoriteter i Tyrkiet og Grækenland og om græske og tyrkiske statsborgeres særlige rettigheder i de to lande.

En anfægtelse af Lausanne-traktaten rejser også spørgsmålet om den græsk-katolske kirkes patriarkat, som siden kejser Konstantins dage har haft sæde i Konstantinopel, nu forlængst Istanbul, også efter at tyrkerne erobrede byen i 1453. Den græsk-katolske kirkes patriark, Athenagoras, er tyrkisk statsborger, og tyrkerne gør gældende, at nogle af patriarkens medarbejdere har deltaget i aktiv politisk virksomhed i Cypernstriden, hvorfor den tyrkiske regering nu har taget skridt til at overvåge patriarkens bevægelsesfrihed. Patriarkatets udvisning fra Tyrkiet er ventileret som en trussel, og det er klart, at truslens gennemførelse vil ryste kirken og befolkningen i Grækenland og skærpe de religiøse aspekter i den politiske konflikt, skønt det unægtelig er en ejendommelig overlevering, at Grækenlands kirkelige overhoved er tyrker og placeret i Tyrkiet.

Opsiger Tyrkiet Lausanne-freden, kan situationen i det østlige Middelhav blive akut.